

Фізичне виховання дівчат у гімназіях Тернопільського воєводства міжвоєнного періоду

Тернопільський національний економічний університет (м. Тернопіль)

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень. Важливою ланкою середньої освіти жіноцтва Західної України в період між Першою й Другою світовими війнами були гімназії. Цей період характеризується становленням та вдосконаленням гімназійної освіти, яка пройшла довгий і складний шлях розвитку, що залежав від часу, місцезнаходження, ідейно-політичного курсу того чи іншого уряду, від рівня національної свідомості засновників, викладацького складу навчального закладу. Одним із головних завдань педагогічної роботи гімназій став пошук нових й ефективних засобів організації фізичного виховання гімназистів, зокрема дівчат. Проблемі фізичного виховання в освітніх закладах приділяли важливу увагу, про це свідчить уведення регулярних занять фізичними вправами в кожній гімназії та загальноосвітній школі. Основною формою фізичного виховання гімназійної молоді була руханка [7, 106].

Вивченню питання фізичного виховання в гімназіях та загальноосвітніх закладах на землях Тернопілля в міжвоєнний період ХХ ст. приділяють увагу науковці нашого часу: Б. Трофим'як, Я. Боднар, В. Окаринський, Р. Гах й інші. У своїх працях вони порушують проблему фізичного виховання молоді в період, коли на західноукраїнських землях відбувалося становлення системи фізичного виховання, розвивався спортивно-масовий рух, створювалися руханкові товариства.

Однак історія фізичного виховання дівчат у гімназіях та загальноосвітніх школах залишилася поза увагою українських дослідників. Проте поява й аналіз нових архівних і літературно-наукових фактів із досліджуваної проблеми визначає актуальність нашої теми сьогодні.

Завдання дослідження – вивчити та проаналізувати питання фізичного виховання дівчат у гімназіях Тернопільського воєводства в період між Першою й Другою світовими війнами.

Під час написання статті опрацьовано та проаналізовано матеріали Державного архіву Тернопільської області; джерела наукової літератури Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основною формою фізичного виховання учнів гімназій, зокрема дівчат, була руханка, яка запропонована до впровадження в освітній процес професором І. Боберським і вже з 1910 р. стала обов'язковою дисципліною [7, 108]. Аналіз джерел свідчить, що навчальної програми з руханки, єдиної для всіх навчальних закладів, не існувало. Заняття з фізичного виховання проводили за настановами Міністерства, але кожна гімназія мала свої відмінності. Багатогранна оздоровчо-спортивна робота потребувала належної організації й фінансового забезпечення. У цьому питанні визначну роль відігравали батьківський комітет, класні опікуни, громадські, комерційні організації, приватні особи, які не залишалися байдужими та забезпечували високий рівень розвитку фізичного виховання дівчат, зокрема гімназійної руханки, у роки іноземного поневолення. Не менш важлива в цьому плані роль керівництва закладу – дирекції й педагогічної ради, які переважно прагнули створити відповідні умови для фізичного розвитку та загартування гімназисток.

Залежно від гімназії, урок руханки проводили один раз чи двічі на тиждень. У навчальних закладах, де було два вчителі руханки, заняття проводилися окремо з хлопцями та дівчатами [5, 6].

Заняття з дівчатами відрізнялися від загальних уроків руханки. Вправи для них підбирали простіші, де більше уваги приділяли правильній поставі й рівній ході. Окремо зосереджувалися на дівчатах зі слабким здоров'ям: таким гімназисткам давали індивідуальні завдання, застосовуючи до них індивідуальний підхід. Так, у деяких гімназіях до складу педагогічної ради закладу входив лікар, під пильним наглядом якого проводили уроки фізичного виховання. Зазвичай від гімнастики й співу учениці могли бути звільнені тільки протягом півріччя на підставі лікарського свідоцтва або з інших важливих причин [10, 5].

У досліджуваній період не було єдиної методики викладання руханки, заняття проводили переважно за методикою гімнастики, яка була спрямована на розвиток спритності та гнучкості, перевагу

надавали рухам і вправам на покращення постави. Гімназистки із задоволенням відвідували заняття з гімнастики, які викликали в них емоційне піднесення та гарний настрій. На цих заняттях у дівчат розвивали почуття ритму й такту, включаючи у вправи елементи танцю, хороводу, гри. Учениць навчали теоретичних і технічних основ ігор. Дівчата грали у волейбол та баскетбол, займалися легкою атлетикою – стрибками у висоту й довжину, бігом на різні дистанції.

Заняття з фізичного виховання проходили у власних залах, на подвір'ях навчальних закладів, міських стадіонах, на природі – на берегах річок чи на лісових галявинах. Не всі гімназії були забезпечені власними приміщеннями, тому дирекції винаймали для занять гімнастикою спортивні зали в товариства “Сокол”. Цю практику застосовували в наступні десятиліття й інші гімназії, які не мали своїх спортивних залів.

Архівні документи свідчать, що в Тернопільській гімназії відводилося дві години на тиждень на “тілесні вправи”, які відбувалися на майдані філії товариства “Сокол”, а взимку чи за поганой погоди – у добре обладнаному гімнастичному залі. Цікаво, що навчальний день гімназисток починався десятихвилинною гімнастикою. Вони, крім практичних занять, вивчали правила спортивних ігор і забав. Узимку грали в настільний теніс, шахи, кеглі, нарівні з хлопцями опановували лижі та ковзани [8, 132].

Фахове забезпечення фізичного виховання як шкільного предмета було недостатнім. Незважаючи на мізерну заробітну плату, педагоги дуже відповідально ставилися до свого уроку. Одним із кращих учителів руханки Тернопільської гімназії був Теофіль Остап'юк. З його ініціативи влаштовано гімнастичний зал для фізичних вправ, повністю обладнано знаряддям до руханки. Під лівою стіною були прикріплені поруччя для гімнастичних вправ і шведська стінка. Учитель пильно стежив за взуттям гімназисток та спортивною формою, які мали відповідати гігієнічним вимогам. Для розваг і з метою надання молоді нагоди пізнати культурні форми товариської поведінки, за ініціативою батьківських комітетів організовувалися вечорниці з танцями, на які запрошували учениць приватної дівочої гімназії. За допомогою учителя Т. Остап'юка закуплено пристань із човнами, де відбувалися змагання з плавання та веслування всіх шкіл міста [8, 132–147].

Поширенню занять спортом серед гімназисток значною мірою сприяли спортивні гуртки. Так, при шкільній громаді, опікунами якої були Емілія й Феодосій Ковальські, існував спортивний гурток, що мав хлоп'ячу й дівочу секції. Навесні та влітку гімназисти займалися легкою атлетикою, грали у волейбол, баскетбол. Дівчата часто виступали на спортивних святах із вільними ритмічними вправами. Спортивний гурток Ковальських передплачував журнал “Спортивні вісті”, мав свою бібліотеку, стінну газету. У травні 1939 р. він успішно виступив на міських змаганнях [6, 52–64].

Учнівський спортивний гурток дівчат гімназії брав участь у багатьох спортивних заходах міста й краю. Зокрема, дівоча секція з волейболу виборола третє місце в традиційному святі учнівської молоді “Рідна школа” в червні 1931 р. у Львові [7, 115].

Цікавим є досвід ще однієї гімназії Тернопільського воєводства – державної Бережанської, у якій, зокрема, у 1936 р. навчалися 580 учнів, із них 339 хлопців і 241 дівчина [2, 223–225]. На початку 20-х років фізкультура в гімназії була обов'язковим предметом. В 1923 р. заняття проводили в залі місцевого “Сокола”, а вже наступного року – у власному спортивному залі [11, 120].

Із 1 жовтня 1922 р. в Бережанській гімназії впроваджуються так звані “аркуші гігієни” (щоденники гігієни учня), що свідчило про увагу закладу до фізичного розвитку учнів, їх загартовування. У щоденнику учениці V класу Пашковської Ярослав (1923 р.) знаходимо такі пункти, як “вставала рано до 6 години”, “купалася”, “чистила зуби”, “переходилася по свіжому повітрю”, “не пила алкоголю, не курила”, “їла правильно”, “лягала спати до 21 години”. У кінці кожної сторінки “аркуша гігієни” підписувався директор або класний учитель. Такий щоденник вела кожна учениця, за цим пильно стежило керівництво гімназії [4, 1–8].

Уважаємо за потрібне відзначити, що всі гімназії приділяли увагу гігієнічним умовам, які були поставлені на відповідному рівні. Класи провітрювали під час лекцій і на кожній перерві. Керівництво шкіл звертали пильну увагу на чистоту й порядок. Учениці проводили перерви між лекціями взимку в спортивному чи в музичному залах і коридорах, улітку – у саду та на спортивному майданчику [10, 4].

Серед гімназистів був поширений також скаутський рух. Незважаючи на пропольські виховні заходи адміністрації, в українському учнівському середовищі відбувалися становлення й організація власних національних товариств і професійних об'єднань. Так, після довгих вагань дирекція Бережанської гімназії дозволила заснування пластового товариства в українських класах. Опікуном

“Пласту” призначено професора І. Бабія, а першим провідником пластунів – дівчат та хлопців гімназії – став її учень Роман Кордуба [2, 226].

Улітку в сусідніх лісах пластуни влаштовували свої табори. Найбільше любили гору Лисоню. Там, доглядаючи за могилою вояків, упорядковуючи її, пластуни вчилися рідної історії, фізично загартовувалися.

Учениці гімназії стали членами українського спортивного клубу, що був особливо відомий своєю дружиною копаного м'яча, яку названо “Лисоня” [1, 183–184].

Під проводом “Пласту”, який професор О. Тисовський назвав “організацією української молоді для патріотичного і всебічного самовиховання”, у Бережанській гімназії діяло туристичне товариство, що організовувало екскурсії учнів по визначних місцях рідного краю. У 1930 р. польська влада фактично заборонила “Пласт”, але пластова ідея й далі жила в серцях та умах юначок [1, 21].

Вивчаючи архівні дані збудованої ще за часів Австро-Угорської імперії, коедунаційної (для хлопців і дівчат) Бучацької гімназії, де навчалось одночасно більш як 400 учнів (українці – лише третина учнів), ми бачимо свідчення щодо викладання фізичного виховання з першого класу, хоча воно провадилося польською мовою. Поряд з історією, релігією, польською й німецькою мовами гімназисти-українці як обов'язковий предмет дві години на тиждень вивчали рідну мову.

Предмет – фізичне виховання – будучи не обов'язковим, постійно культивувався дирекцією гімназії по дві години щотижня. Заняття проводили окремо з хлопцями й дівчатами, де більшу увагу звертали на поставу та руханку, вправи зі стрічками [3, 208].

Слід відзначити, що дати освіту дитині на той час було нелегко, тим більше дівчині. Гімназисти жили переважно в Бучачі й найближчих селах. Гімназія не мала житлового приміщення, тому учні щодня ходили на навчання пішки, а незважаючи на скрутне матеріальне становище батьків, незначну кількість навчальних закладів для дівчат, майже кожне село мало своїх представниць у гімназії [3, 210].

Цікаво, що будучи навчальним закладом з польськими державними програмами виховання, Бучацька гімназія не мала негативного впливу на національну свідомість української молоді [3, 211]. Цьому сприяли українські громадські патріотичні організації, спортивні товариства, духовенство й, звичайно, дух батьківських осель.

Загальний стан освіти та шкільництва Бучаччини за часів панування Польщі був низький. На цілий повіт працювала одна гімназія й одна дівоча семінарія, яку 1930 р. закрили з фінансових причин.

Більшість гімназійної молоді вливалася в активне громадсько-національне життя, культурно-освітню працю. Зокрема, майже всі дівчата гімназії належали до Марійської дружини, опікунами якої були О. О. Василіани. На спортивному майданчику монастиря, у його приміщеннях щотижня відбувалися сходи з читанням рефератів, дискусіями на спортивну тематику, про здоровий спосіб життя, особисту гігієну. Випускники Бучацької гімназії у своїх спогадах називають монастир ОО Василіан “своєю другою школою” [3, 212].

Активно діяв місцевий “Пласт”. Саме завдяки йому щонеділі проводили заборони, рухові ігри, змагання чоловічих і дівочих команд. Навесні “Пласт” організовував різні походи по річці Стрипі. У них гімназисти мали можливість спілкуватися, співати національні пісні, вести хороводи та брати участь у різних іграх. Водночас, залишилися численні свідчення про те, що більшість гімназистів не палили й не вживали алкогольних напоїв. Відповідно у молоді формувалася любов до своєї землі, національна свідомість, загартовувалися дух та воля гімназисток, а участь у руханково-спортивних товариствах гартувала тіло [3, 211].

Щорічно навесні та восени майже кожна гімназія Тернополя, Тереховлі, Гусятина, Бережан практикувала з пізнавальною метою ближні й дальні краєзнавчі екскурсії для своїх учениць. Ці походи були одноденні або тривали декілька днів. Деякі гімназії за наявності інвентарю влаштовували для дівчат походи на велосипедах.

Маючи обмежену кількість обов'язкових годин руханки, керівництво гімназій, опікуни, батьківські комітети, громадські організації залучали учениць до позакласних заходів, до участі в спортивних змаганнях, руханкових товариствах, спортивних святах. У всіх школах діяли Марійські дружини, а дівчата були невід'ємною частиною співочих, драматичних колективів та спортивних гуртків [7, 11].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналізуючи архівні матеріали, ми можемо зробити висновок, що в досліджуваній нами міжвоєнний період фізичне виховання як окремий предмет був наявний у навчальних планах гімназій Тернопілля.

Рівень викладання фізичного виховання дівчатам у гімназіях Тернопілля був досить високий. Але існували проблеми, що є актуальними й сьогодні, а саме: відсутність спортивних залів та спортмайданчиків, єдиної системи викладання й вимог щодо фізичного виховання.

Велика увага в гімназіях Тернопілля приділялася гігієні та веденню здорового способу життя ученицями. Гімназистки вели обов'язковий щоденник гігієни й стежили за регулярним провітрюванням навчальних приміщень під наглядом дирекції закладів.

Дівчата активно займалися спортом у спортивних гуртках та секціях при гімназіях, були членами спортивних товариств. Для гімназійної молоді часто організовували спортивні свята та змагання, що були досить популярними.

Список використаної літератури

1. Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга / ред. Н. Волинець. – Тернопіль, Бережани : Вид-во “Джура”, 2007. – 1028 с.
2. Бережанська земля : історико-мемуарний зб. / упоряд. В. Лев. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Комітет вид-ва “Бережани”, 1970. – 878 с.
3. Бучач і Бучаччина : історико-мемуарний зб. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, Укр. Архів, 1972. – Т. XXVII. – 944 с.
4. ДАТО ф. 231, оп. 21, спр. 399 : Українська гімназія у Бережанах Терноп. Воеводства: Щоденник з гігієни учениці 5 класу Пашковської Ярославки (1923), арк. 1–8.
5. ДАТО ф. 432, оп. 1, спр. 6 : Державна гімназія в Теребовлі : Звіт дирекції і списки учнів за 1936–1937 навч. рік, арк. 1–64.
6. Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів. – Тернопіль : РВВ Упр. по пресі, 1992. – С. 52–64
7. Трофим'як Б. Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.) : навч. посіб. / Б. Є. Трофим'як. – К. : ІЗМН, 1997. – 424 с.
8. Шляхами Золотого Поділля: Тернопільщина і Скалатщина : регіон. історико-мемуарний зб. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1983. – Т. 3. – 845 с.
9. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До сторіччя заснування : 1898–1998 / ред. С. Ярема. – Тернопіль ; Львів [б. в.], 1998. – 736 с.
10. Przepisy dla uczniów szkół liceum Krzemienieckiego. – Krzemieniec: Druk W. Cwika, 1924. – 8 s.
11. Wiszniewski S. Berezany 1530–1930 / Wiszniewski S. – Berezany, 1930. – S. 120.

Анотації

У статті розглянуто проблему фізичного виховання дівчат у гімназіях Тернопілля в період між Першою й Другою світовими війнами, де питання становлення фізично розвинутої, спортивної молоді було одним із головних. За допомогою використання матеріалів наукових праць та архівних даних проаналізовано форми та засоби фізичного виховання дівчат-гімназисток. Розкрито тему особистої гігієни учениць та ведення ними відповідних щоденників, що сприяло дотриманню дисципліни та здоровому способу життя. Висвітлено діяльність учителів фізичного виховання та опікунів гімназій, які залучали учениць до позакласних заходів, до участі в руханкових товариствах та спортивних святах. Розкрито участь дівчат у спортивних гуртках і секціях, що сприяли фізичному вихованню учениць гімназій.

Ключові слова: гімназія, руханка, спортивні гуртки, дівочий (жіночий) спорт.

Алексей Гук. Физическое воспитание девушек в гимназиях Тернопольского воеводства в период между первой и второй мировыми войнами. В статье рассматривается проблема физического воспитания девушек в гимназиях Тернопольщины в период между Первой и Второй Мировыми войнами, где вопрос воспитания физически-развитой, спортивной молодежи был одним из главных. Благодаря использованию материалов научных трудов и архивных данных анализируются формы и средства физического воспитания девушек-гимназисток. Раскрывается тема личной гигиены учениц и ведения ними дневников гигиены, что способствовало соблюдению дисциплины и здоровому образу жизни. Освещается деятельность учителей физического воспитания и опекунов гимназий, которые привлекали учениц к внеклассным мероприятиям, к участию в руханковых обществах и спортивных праздниках. Раскрывается участие девушек в спортивных кружках и секциях, которые способствовали физическому воспитанию учениц гимназий.

Ключевые слова: гимназия, руханка, спортивные кружки, девичий (женский) спорт.

Aleksey Huk. The Physical Education of Girls at the Gymnasiums in Ternopil Province During the Interwar Period. The article deals with the physical education of girls at the gymnasiums in Ternopil province during the period between the First and Second World Wars, where the problem of upbringing physically-developed and sports trained youth was one of the dominant ones. The analysis of forms and means of physical education of schoolgirls has been done due to the usage of materials from the relevant scientific publications and archival data. The article reveals the

topic of schoolgirls' personal hygiene and keeping special hygiene diaries, which contributed to the discipline and a healthy lifestyle observance. The physical training teachers' and guardians' work has been investigated; they encouraged the schoolgirls' extracurricular activities and promoted their participation in gymnastic societies as well as sports events at the gymnasiums. The girls' participation in sports clubs, which facilitated girls physical upbringing, is being revealed.

Key words: *gymnasium, gymnastics, sports clubs, girls (women) sport.*

УДК 796.01

Вікторія Дук

Моніторинг соціально-економічної ситуації у сфері фізичної культури й спорту

Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Постановка наукової проблеми та її значення. На жаль, у чинній офіційній статистиці відсутня соціально-економічна інформація, що характеризує наявність проблем не лише у сфері фізичної культури й спорту, а й серед людей, котрі займаються фізичною культурою та спортом. Працівники управлінь фізичної культури й спорту відчують потребу в глибоких знаннях теорії та практики маркетингових досліджень. Розвиток маркетингу характеризується підвищенням ролі проведення моніторингу, результати якого стають вагомими в процесі прийняття управлінських рішень. Проблема використання моніторингу у сфері фізичного виховання й спорту відображена в Національній доктрині розвитку фізичної культури та спорту до 2016 р.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблемою моніторингу й маркетингових досліджень у сфері фізичної культури та спорту займалися такі вчені, як Ю. П. Мічуда [4], Г. Н. Путятіна [6], Н. В. Пугачова [6].

Моніторингова діяльність у сфері фізичної культури й спорту передбачена в Законі України «Про внесення змін до Закону України “Про фізичну культуру і спорт”» для аналізу стану розвитку фізичної культури та спорту [2]. Моніторинг – необхідний компонент ефективного управління, узагальнення. Також він розглядається як постійний систематичний збір інформації засобами масової інформації з метою спостереження, контролю за ходом розвитку якого-небудь явища або процесу, а також його прогнозування [1].

Моніторинг фізкультурно-спортивної діяльності ґрунтується на комплексі, системності й регулярності використання тих же принципів та інструментарію. Це дає можливість здійснювати точний контроль за динамікою зміни досліджуваної проблеми впродовж часу проведення дослідження та своєчасно коректувати напрями діяльності, використовуючи відповідні методи й засоби [4].

Внутрішній моніторинг фізкультурно-спортивної діяльності припускає його планування та реалізацію силами фізкультурно-спортивної організації, яка є основним виконавцем. Зовнішній моніторинг здійснює зовнішня організація (орган управління у сфері фізичної культури й спорту), фінансуюча сторона або незалежна структура, яка спеціально запрошується для його проведення [6].

Моніторинг – найбільш ефективний метод дослідження та аналізу діяльності проблемних ситуацій у сфері фізичної культури й спорту. Проведення моніторингу відбувається за п'ятьма етапами: ініціація моніторингу, підготовка до проведення, узагальнення та оголошення результатів, складання звіту й розробка методики з розвитку досліджуваного об'єкта [5].

У цій статті вперше використано матеріали анкетування серед працівників організацій державного управління фізичною культурою та спортом у Волинській області.

Завдання дослідження – провести аналіз соціально-економічної ситуації у сфері фізичної культури й спорту на основі анкетування працівників організацій державного управління фізичною культурою та спортом у Волинській області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Ми провели анкетування працівників управлінь із питань фізичної культури й спорту Луцької міської ради, Волинської облдержадміністрації, у Волинському обласному центрі фізичного здоров'я “Спорт для всіх” та Волинській ОДЮСШ. Опитано 54 респонденти. Експертам задано такі запитання: “Як Ви